

УДК 343.347

<https://orcid.org/0000-0002-9035-144X>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-120-125>**Філіпov Артем Валерійович,**

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри господарського та транспортного

права Юридичного факультету

Інституту управління, технологій та права

Державного університету інфраструктури та технологій,

м. Київ, Україна

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ: КРИТЕРІЙ ВИЗНАЧЕННЯ ШКОДИ

Анотація: Статтю присвячено проблемі визначення ступеню тяжкості шкоди, завданої здоров'ю, для кримінальних правопорушень проти здоров'я особи. Автор, на основі аналізу чинного законодавства України та доктрини, обґрунтовує висновки, що кримінально-правові норми статей 121-125 КК України спрямовані на охорону здоров'я людини, яке разом з її життям, за Конституцією України, є найвищою соціальною цінністю. Однак, на думку автора, наразі в Кримінальному кодексі України здоров'я розглядається як об'єкт правової охорони значною мірою крізь призму критерію «втрати працездатності». Автор також звертає увагу на невідповідність санкцій статей 121-125 КК України меті: охороні життя і здоров'я людини як найвищої соціальної цінності.

Ключові слова: здоров'я особи, кримінальні правопорушення проти здоров'я особи, шкода здоров'ю, тілесні ушкодження, ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, тривалість тимчасової непрацездатності, тривалість розладу здоров'я, душевні страждання, моральна шкода, втрата працездатності.

Annotation. The article deals with the problem of determining the severity of bodily harm when committing criminal offenses against a person's health. In his article, the author raises a number of fundamental questions: what is the main object of crimes against human health and, accordingly, which human rights are protected by the provisions of Articles 121-125 of the Criminal Code of Ukraine; whether the sanctions of these articles, as well as the criteria for the severity of bodily harm contained in the current legislation of Ukraine, as well as the practice of its interpretation and application, correspond at the moment to these objectives.

The author, based on the analysis of the current legislation of Ukraine and the doctrine, substantiates the conclusions that the criminal law norms of Articles 121-125 of the Criminal Code of Ukraine are aimed at protecting human health, which, according to the Constitution of Ukraine, together with his life is the highest social value. The author shares the point of view that it is human health, and not something else, that is the generic and direct object of the offenses provided for in Articles 121-125 of the Criminal Code of Ukraine. However, according to the author, now in the Criminal Code of Ukraine, health is considered as an object of legal protection,

largely through the prism of the criterion of ability to work. Thus, the main criterion for determining the severity of bodily harm in the Criminal Code of Ukraine is the percentage of disability. Further, the author criticizes the use of "disability" as the main criterion for determining the severity of bodily harm. The author considers this criterion outdated and inconsistent with the modern paradigm of recognition and respect for fundamental human rights - in particular, the right to life and health, which cannot be placed on the same logical level with the right to work and the concept of "work ability". The author is convinced that such a social and economic criterion as ability to work is more consistent with the goals and objectives of civil and labor law than criminal law.

The author considers that the proposal of scientists to replace the concept of "bodily harm" with a broader concept of "harm to health" is not unreasonable. The author considers it necessary to establish a legal presumption that bodily harm is accompanied by mental injury, hedonic damages (or loss of enjoyment of life). The author also draws attention to the discrepancy between the sanctions of Articles 121-125 of the Criminal Code of Ukraine with the goal of protecting human life and health as the highest social value.

Keywords: health, criminal offenses against person's health, non-fatal non-sexual offences, damage to health, bodily harm, physical injuries, mental injury, hedonic damages, loss of enjoyment of life, disability, loss of ability to work.

Постановка проблеми. Гуманізм епохи Ренесансу, ідеї якого дістали подальшого розвитку в добу Просвітництва, змінив парадигму розвитку усієї європейської цивілізації, яку відтоді з повним правом можна назвати гуманістичною. Після Другої Світової війни одним з загальних та основоположних принципів права стає визнання та повага прав людини. Сьогодні, у XXI столітті, права людини сприймаються в цивілізованому суспільстві як невід’ємні та іманентні особі. Конституція України в ч. 1 ст. 3 проголошує людину, зокрема її життя і здоров’я, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю [1] – таким чином (і абсолютно правильно, на наш погляд) нерозривно пов’язуючи загальновизнане у сучасному світі право на життя з такою іманентною життю характеристикою як здоров’я – оскільки здатність людини підтримувати своє життя вимірюється саме станом здоров’я цієї людини. Згідно ч. 1 ст. 1 Кримінальний кодекс України (далі по тексту – КК України) зокрема визначає своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини [2], серед яких право на життя, а отже і здоров’я, в сучасній правовій парадигмі стоїть на першому місці.

Вважаємо цілком слушною ту точку зору науковців [3, 154], що саме здоров’я особи, а не щось інше, є родовим та безпосереднім об’єктом складів злочинів, зокрема передбачених статтями 121-125 КК України [2]. В той же час, якщо виходити зі змісту статей 121, 122, 125 КК України [2], що встановлюють відповідальність за тілесні ушкодження різного ступеню тяжкості, шкода здоров’ю оцінюється переважно крізь призму поняття «втрата працездатності». Таким чином, працездатність ставиться на один логічний рівень зі здоров’ям, а, відповідно, право на життя і здоров’я на один рівень з правом на працю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності за правопорушення (злочини) проти здоров'я особи порівняно непогано досліджені у зарубіжній та вітчизняній доктрині. Дослідження спираються на широку та усталену практику розгляду судами цієї категорії справ, а також практику судмедекспертів. Навіть простий перелік усіх науковців, які досліджували ці питання, зайняв би невиправдано багато часу та уваги. Але ми хотіли б привернути увагу наукової спільноти до лише одного (але, на наше глибоке переконання, принципового) питання: що є основним об'єктом посягання кримінальних правопорушень (злочинів) проти здоров'я особи та, відповідно, на охорону якого права людини спрямовані відповідні кримінально-правові норми? На перший погляд, відповідь очевидна і міститься вже у самому питанні, але, як ми далі побачимо, не все так однозначно, як виглядає на перший погляд. І якщо ми звузили наш предмет дослідження до питання об'єкту посягання кримінальних правопорушень проти здоров'я особи, коло останніх досліджень та публікацій теж звузилось. Серед сучасних вітчизняних досліджень хотілося б окремо відмітити монографію К. В. Катеринчук 2018 р., яка є наразі найбільш актуальним комплексним дослідженням проблематики злочинів проти здоров'я особи. Крім цієї монографії, окресленого нами вище предмету у XXI столітті торкались у вітчизняних дослідженнях та публікаціях Л. П. Брич, А. Х. Завальнюк, В. М. Лінов, О. М. Миколенко, І. І. Митрофанов, В. О. Навроцький, І. С. Ной, М. І. Федоров, І. О. Юхимець та ін. Серед досліджень історично близького (і, нажаль, схожого за парадигмою) зарубіжжя треба відмітити останні наукові публікації таких російських вчених як Г. М. Борзенков, В. Векселенко, М. І. Галукова, А. Коновалов, С. В. Расторопов, Т. Г. Терещенко, Р. Шараров та ін. (вони становлять для нас особливий науковий інтерес в силу значної наразі схожості правових норм і підходів до їх тлумачення та застосування). Далі в своїй статті ми проаналізуємо деякі публікації вказаних дослідників, в контексті питань, що розглядатимуться нижче.

Мета нашої статті: визначити основний об'єкт посягання кримінальних правопорушень проти здоров'я особи (суб'єктивне право людини, яке охороняють кримінально-правові норми статей 121-125 КК України) та встановити, чи відповідають наразі цьому об'єкту санкції цих статей, а також критерії визначення шкоди здоров'ю, що містить чинне законодавство України (зокрема правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень) та практика його тлумачення та застосування.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, вимірювання в КК України шкоди здоров'ю в третирах втраченої працездатності є атавізмом радянської системи цінностей, де людина мала цінність лише в тій мірі, в якій була працездатна та корисна для держави та суспільства. Це докорінно розходиться з принципами, закріпленими в Конституції України, зокрема принципом пріоритету прав і свобод людини. Стаття 43 Конституції України закріплює *право* на працю [1], а не *обов'язок!* Конституція, зокрема в статтях 3, 27, 49, 50, говорить про право на здоров'я [1], не пов'язуючи його з працездатністю. Ні в якій мірі не применшуючи соціальну значущість праці, вважаємо, що визначити

здоров'я особи через працездатність є принципово невірним і принизливим для людини, яка з різних причин цю працездатність втратила, а також недоцільним не тільки з теоретичної, а й з практичної точки зору. Адже не завжди шкода здоров'ю впливає на працездатність. Працездатність – поняття досить відносне, яке важко визначити безпосередньо, оскільки вона багато в чому залежить від того, де саме реалізовується. Одне і те ж ушкодження має по різному оцінюватись з точки зору втрати працездатності для людей різних професій (наприклад втрата кількох пальців навряд чи призведе до втрати працездатності співака, а для піаніста може означати кінець професійної кар'єри). Але з точки зору шкоди здоров'ю (а саме воно є в статтях 121-125 КК України [2] основним об'єктом правової охорони) вид трудової діяльності значення не має! Більше того, зі змісту КК України не зрозуміло, як бути в такому випадку з непрацездатними особами, малолітніми, пенсіонерами, інвалідами тощо. Також КК України не закріплює жодних чітких об'єктивних критеріїв, які дозволяють математично обчислити, більше чи менше третини працездатності втрачено.

Зазначені прогалини покликані заповнити Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень [4]. В пункті 2.1.6. положення ст. 121 КК України «розлад здоров'я, пов'язаний зі стійкою втратою працездатності не менш ніж на одну третину» [2] ці Правила просто уточнюють цифрою «(не менш 33%)» [4], що навряд чи допомагає встановити зміст поняття «втрата третини працездатності» – а саме воно є кваліфікуючим для статей 121 та 122 КК України [2]. Хоч у вказаному пункті зазначено, що «розміри стійкої (постійної) втрати загальної працездатності при ушкодженні встановлюються після наслідку ушкодження, що визначився, на підставі об'єктивних даних», але далі Правила [4] відсилають до «документів, якими керуються у своїй роботі МСЕК».

Треба погодитись: «При оцінці ступеня тяжкості тілесних ушкоджень експерт повинен брати до уваги не тривалість тимчасової непрацездатності чи лікування, а об'єктивно встановлювати тривалість розладу здоров'я, об'єктивно визначити загальний стан потерпілого і врахувати тривалість розладу здоров'я і термін, який потрібен потерпілому для видужання [5, 348]». Ще більш слушною, на нашу думку, є критика науковцями (М.І. Федоров, І. С. Ной) самого критерію втрати працездатності – ми поділяємо їх думку, що він є необґрунтованим, але не тільки з наведених ними підстав складності визначення ступеню втрати працездатності [6, 165], а й з чисто юридичних, а також етичних міркувань.

Найбільш яскраво хибність критерію втрати працездатності для визначення ступеня тяжкості тілесного ушкодження можна проілюструвати на прикладі осіб з інвалідністю. З приводу таких осіб Правила визначають: «В інвалідів стійка втрата працездатності у зв'язку з ушкодженням визначається як у практично здорових людей, незалежно від інвалідності та її групи, за винятком тих випадків, коли інвалідність пов'язана із захворюванням або новим ушкодженням органа чи частини тіла, що були травмовані раніше. У цих випадках розмір стійкої втрати загальної працездатності в зв'язку із одержаною останньою травмою необхідно визначити з урахуванням наявної стійкої втрати загальної працездатності від попереднього ушкодження» [4]. Ще ясніше цей підхід сформульовано в Примітках до пункту 2.1.4.: «Ушкодження сліпого ока,

що привело до його вилучення, оцінюється залежно від тривалості розладу здоров'я»; «Під анатомічною втратою руки чи ноги слід розуміти як відокремлення від тулуба всієї руки чи ноги, так і ампутацію на рівні не нижче ліктьового чи колінного суглобів; всі інші випадки повинні розглядатися як втрата частини кінцівки і оцінюватися за ознакою стійкої втрати працездатності»; «При ушкодженні якого-небудь органа чи його частини, функція якого була втрачена раніше (до травми), ступінь тяжкості ушкодження встановлюється за ознакою фактично викликаної тривалості розладу здоров'я». [4]. За цією утилітаристською логікою, злочинцю не завжди можна інкримінувати ст. 121 КК України, якщо він зухвало і цинічно відрубав пальці паралізованій людині чи виколов очі сліпому – адже здоров'я людини у нас вимірюється в матеріалістичній парадигмі – за ознаками «стійкої втрати працездатності» або «фактично викликаної тривалості розладу здоров'я», часто не враховуючи моральних (душевних) страждань та інших нематеріальних чинників. В такому випадку ці дії (якщо вони не призвели до душевної хвороби) будуть кваліфіковані за іншими, менш суворими, статтями – зокрема, ст. 127 КК України «Катування» [2], що карається позбавленням волі на строк всього лише від двох до п'яти років! З цього можемо зробити висновок, що здоров'я та недоторканність особи є *менш важливим* об'єктом кримінально-правової охорони, ніж дешевий (250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян тобто 4250 грн.) автомобіль, незаконне заволодіння яким за ст. 289 КК України [2] карається позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої! Такий підхід прямо суперечить ч. 1 ст. 3 Конституції України, де найвищою соціальною цінністю проголошено не автомобіль, а людину, її життя і *здоров'я*, недоторканність і безпеку [1].

Складність юридичного визначення чітких критеріїв шкоди здоров'ю пов'язана ще й з тим, що термін «здоров'я», як слушно зауважила К. В. Катеринчук, не визначається у нормативно-правових актах, за винятком преамбули Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я [3, 154]. Якщо ж брати за основу тлумачення поняття «здоров'я» у вищезазначеному документі, яке передбачає «стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя», а не тільки відсутність «хвороб і фізичних дефектів» [7] - виходячи з такої парадигми, вважаємо критерії, що містять Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, недостатніми. Адже неважко помітити, що вони покликані оцінити тілесні ушкодження крізь призму переважно «хвороб і фізичних дефектів». Статут ВООЗ навпаки спеціально підкреслює, що здоров'я «є станом повного фізичного, психічного та соціального благополуччя» [7].

Висновки. В цьому контексті ми вважаємо небезпідставною позицію науковців щодо заміни поняття «тілесні ушкодження» на більш широке поняття «шкода здоров'ю», що сприятиме уніфікації термінології та вирішить проблеми кримінально-правової кваліфікації, які пов'язані з надто вузьким розумінням поняття «тілесні ушкодження» [3, 215]. На наше переконання, необхідна розробка нових Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості *шкоди здоров'ю*, з урахуванням положень ч. 1 ст. 3 Конституції України [1].

На наш погляд, такий соціальний та економічний критерій завданої здоров'ю шкоди як працездатність більш придатний для завдань цивільного, ніж кримінального права – в контексті проблеми відшкодування шкоди здоров'ю, зокрема обчислення та доведення в суді розміру завданих збитків, включаючи моральну шкоду, а також, можливо, непрямі збитки.

Переконані, що застосування такого критерію, як працездатність, в статтях 121, 122, 125 ККУ є нелогічним і не відповідає видовому об'єкту посягання злочинів проти життя і здоров'я. Доцільно законодавчо встановити інші, ніж працездатність, більш чіткі, об'єктивні та зрозумілі критерії для оцінки шкоди здоров'ю при кваліфікації злочинів, передбачених статтями 121, 122, 125 ККУ. Ці критерії повинні мати прив'язку лише до здоров'я особи і об'єктивно відображати завдану здоров'ю шкоду.

Цікаво, що в доктрині кримінального права склалось розуміння того, що фізичне мучення людини, як правило, супроводжується моральним стражданням [3, 243] – залишилось тільки трохи розвинути цю думку й визнати нарешті, що *prima facie* фізична шкода супроводжується моральною, закріпивши це законодавчо як правову презумпцію. Аналогічно необхідно законодавчо встановити правову презумпцію, що будь-яке тілесне ушкодження, незалежно від втрати працездатності, *prima facie* завдає шкоду не тільки фізичному, а й психічному здоров'ю особи, а також супроводжується тим, що в сім'ї англо-американського права влучно назване «*hedonic damages or loss of enjoyment of life*» (у праві України це охоплюється поняттям моральна шкода). Це, нарешті, усуне необхідність для потерпілого від фізичного насильства окремо доводити ще й факт завдання моральної шкоди через проходження принизливих психіатричних експертиз.

Література:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 21. Ст. 920.
3. Катеринчук К. В. Злочини проти здоров'я особи: проблеми кримінально-правової теорії та практики [Текст] : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 408 с.
4. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень МОЗ України, затверджені наказом МОЗ України від 17 січ. 1995 р. № 6. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> (дата звернення: 12.05.2021)
5. Завальнюк А. Х. Судова медицина: тлумачний термінологічний довідник. Тернопіль: ТДМУ, 2016. 381 с.
6. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2000. 771 с.
7. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) від 22 липня 1946 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_599 (дата звернення: 12.05.2021)